

Distribuce grafických variant e/ě v české substantivní flexi

Klára Osolsobě
osolsobe@phil.muni.cz

MSoČ a korpusy

- ➡ Cílem přednášky je prakticky ukázat, že ačkoliv nová korpusová mluvnice češtiny (Cvrček, V. a kol., 2010) nezahrnula řadu informací, které lze z korpusů vyčíst, není jejím vydáním možnost využívat korpusy i nadále jako zdroje observací jazyka nikterak potlačena.

Distribuce -e/-ě v substantivní flexi

- ▶ Na s.174 se uvádí, že „Ke vzoru duše patří feminina s koncovkou -e někdy psanou -ě ...“,
- ▶ takřka stejná formulace se objeví na s. 188 a 189 (vzor moře a kuře).
- ▶ u vzoru soudce (s. 160n.)
- ▶ u vzoru píseň (s. 178n.)

Je psaní –e/-ě ve flektivních koncovkách popsatelné obecně platnými pravidly ?

- ▶ Studenti bohemistiky (rodilí mluvčí) odpověď hledají s jistými obtížemi.
- ▶ Odpověď na tuto otázku komplikuje (protože jde opravdu o odpověď komplikovanou) řešení některých oblastí počítačového zpracování přirozeného jazyka (konkrétně češtiny).

Korpus SYN2010

- ▶ Ic=„.*[eě]“
- ▶ P-filtr
- ▶ tag=„NN.*“
- ▶ konkordance – statistiky – frekvenční distribuce
- ▶ **Korpus SYN2010:**
Český národní korpus - SYN2010. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

[|c=".*[eě]" & tag="NN.*"]

		lemma	Frekvence	Freq [%]	
1.	p/ n	rok	67 567	1.96	
2.	p/ n	práce	43 269	1.25	
3.	p/ n	doba	42 075	1.22	
4.	p/ n	případ	38 629	1.12	
5.	p/ n	země	28 039	0.81	
6.	p/ n	peníze	26 824	0.78	
7.	p/ n	ruka	26 064	0.76	
8.	p/ n	dítě	25 096	0.73	
9.	p/ n	strana	24 114	0.7	
10.	p/ n	místo	23 922	0.69	
11.	p/ n	svět	23 476	0.68	
12.	p/ n	policie	23 159	0.67	
13.	p/ n	den	22 048	0.64	
14.	p/ n	Praha	20 750	0.6	
15.	p/ n	dveře	20 491	0.59	
16.	p/ n	informace	19 752	0.57	
17.	p/ n	situace	19 681	0.57	
18.	p/ n	muž	16 933	0.49	
19.	p/ n	konec	15 979	0.46	
20.	p/ n	srdce	15 018	0.44	


```
[(!lemma!=,,.*[aái]" & !c=".*[eě]" & tag="NNF.*") | (!lemma="[eě]" & !c=".*[eě]" & tag="NN.*")]
```

Celkem: 8270 (166 str.)

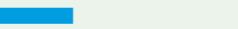
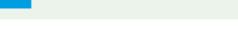
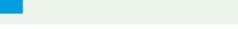
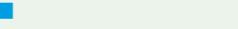
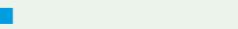
	Filtr	lemma	Frekvence
1.	p/ n	práce	42 182
2.	p/ n	země	25 637
3.	p/ n	dveře	21 003
4.	p/ n	situace	18 735
5.	p/ n	informace	17 031
6.	p/ n	energie	15 303
7.	p/ n	policie	13 793
8.	p/ n	akce	11 877
9.	p/ n	funkce	10 744
10.	p/ n	nemocnice	10 206
11.	p/ n	organizace	9 048
12.	p/ n	péče	8 847
13.	p/ n	chvíle	8 800
14.	p/ n	obec	8 529
15.	p/ n	soutěž	8 381

Před ě nemůže předcházet

- ▶ Vokál
- ▶ Některé konsonanty

[lč=".*[aeěiouyáéíóúý][eě

1'"

1.	p/ n	policie	18 334	6.92	
2.	p/ n	energie	10 614	4.01	
3.	p/ n	unie	7 198	2.72	
4.	p/ n	Marie	7 137	2.69	
5.	p/ n	historie	5 785	2.18	
6.	p/ n	fotografie	5 777	2.18	
7.	p/ n	teorie	5 759	2.17	
8.	p/ n	Francie	5 024	1.9	
9.	p/ n	Policie	4 714	1.78	
10.	p/ n	technologie	4 560	1.72	
11.	p/ n	kategorie	4 144	1.56	
12.	p/ n	demokracie	3 910	1.48	
13.	p/ n	studie	3 620	1.37	
14.	p/ n	série	3 365	1.27	
15.	p/ n	Británie	2 897	1.09	
16.	p/ n	Itálie	2 880	1.09	
17.	p/ n	Anglie	2 832	1.07	
18.	p/ n	strategie	2 602	0.98	
19.	p/ n	Lucie	2 596	0.98	
20.	p/ n	akcie	2 432	0.92	

Korpus SYN2015

C+[eě]

Celkem: 6751 (136 str.)

počet	Filtr	lemma	lc [lowercase word]	Frekvence
1.	p/ n	práce	<u>práce</u>	42 182
2.	p/ n	země	<u>země</u>	25 636
3.	p/ n	dveře	<u>dveře</u>	20 991
4.	p/ n	situace	<u>situace</u>	18 735
5.	p/ n	informace	<u>informace</u>	17 031
6.	p/ n	akce	<u>akce</u>	11 877
7.	p/ n	funkce	<u>funkce</u>	10 744
8.	p/ n	nemocnice	<u>nemocnice</u>	10 206
9.	p/ n	organizace	<u>organizace</u>	9 026
10.	p/ n	péče	<u>péče</u>	8 847
11.	p/ n	chvíle	<u>chvíle</u>	8 800
12.	p/ n	obec	<u>obce</u>	8 529
13.	p/ n	soutěž	<u>soutěže</u>	8 381
14.	p/ n	tvář	<u>tváře</u>	8 297
15.	p/ n	ulice	<u>ulice</u>	8 148
16.	p/ n	sít'	<u>sítě</u>	7 560
17.	p/ n	hranice	<u>hranice</u>	7 388
18.	p/ n	konstrukce	<u>konstrukce</u>	7 072
19.	p/ n	generace	<u>generace</u>	6 928
20.	p/ n	postel	<u>postele</u>	6 793

Analýza

- ▶ Existují grafémy, za kterými se v češtině nepíše v koncovkách (zakončených) substantiv ani –e, ani –ě. Jsou jimi d', ſ, ň.
- ▶ Existují grafémy, za kterými se v češtině píše v koncovkách (zakončených) substantiv vždy pouze –e. Jsou jimi c, č, g, h, j, k, l, r, ř, s, š, z, ž.
- ▶ Existují grafémy, za kterými se v češtině píše v koncovkách (zakončených) substantiv buď –e nebo –ě. Jsou jimi b, d, f, m, n, p, t, v.
- ▶ Existují grafémy, za kterými se v češtině píše v koncovkách (zakončených) substantiv buď –e nebo –ě, a to u téhož lemmatu. Plyně to z toho, že počet všech lemmat není vždy fotožný se součtem lemmat, u nichž je buď jedna, nebo druhá varianta. Dle sledovaného korpusu jsou jimi b, d, m, n, t, v.

Tabulka

	soudce	duše	píseň	moře	kuře
b[eě]	Vosolsobě	0	0	nebe	hrabě
d[eě]	-	hyždě	lodě	?rande	hádě
f[eě]	-	0	0	kafe	0
m[eě]	-	země	země	sémě	0
n[eě]	Bechyně	kuchyně	daně	poledne	štěně
p[eě]	-	koupě	0	kanape	doupě
t[eě]	-	kleště	sítě	letiště/?karate	dítě
v[eě]	-	0	církve	0	0

Analýza

- ▶ Substantiva skloňovaná podle vzorů *soudce, růže, kuře* mají (na základě korpusových dokladů) po grafémech [bd(f)mnp̪t(v)] koncovku –e vždy realizovanou jako grafické –ě.
- ▶ Substantiva skloňovaná podle vzoru *píseň* mají (na základě korpusových dokladů) po grafémech dtn [d'tň] koncovku –e vždy realizovanou jako grafické –ě.
- ▶ Substantiva skloňovaná podle vzoru *moře* mají (na základě korpusových dokladů) po grafému t[ť] koncovku –e vždy realizovanou jako grafické –ě, přičemž jde vždy o sufix –istě.

.*[bpfvmdtn]

Striktní respektování těchto zásadních principů ze strany mnou na podlaze v bezvědomí a kolem hlavy měla louži

Teď jim budou říkat : " Ne , nenoste ty propojení silnic I/17 a I/37 , tedy silnic vedoucích z chodbě a díval se , jak se rozednívá , nejbližší celé toto vyprávění se stalo (alespoň pro členy pozdější nabušení bodyguardi v šedých tričkách sebrali u vstupu ná zajímavou historii , spjatou s prvními pokusy o převod Jiří Tichánek , poté jej vystřídala farářka Marta Silná z všechno akorát . To byla kurva . Vypil jsem půl

církve i civilních uskupení vytváří pevný základ pro spolup

krve . " Horatio ohromeně škubl hlavou . " V bezvědomí

lahve do kontejneru , co máte u domu , musíte je

Chrudimě na Pardubice a na Prahu . Trasa plánované přeložky

větve buků v ústavní zahradě už vystoupily ze tmy , nejprv

církve) věroučnou legendou . Ať už se tyto události odehra

lahve s vodou , která uvnitř stála čtyři eura . A

krve . Na objevení krevních skupin má významný podíl če

Církve československé husitské a nakonec o Mistru Husov

lahve piva a přistoupil k ní . " Ty víš ,

[lemma=".*[bpfvm][eě]" &
 /tag="NNN *"]

		word	Frekvence	Freq [%]	
1.	p/ n	nebe	4 542	42.77	
2.	p/ n	Labe	1 382	13.01	
3.	p/ n	kafe	1 193	11.23	
4.	p/ n	Nebe	507	4.77	
5.	p/ n	břímě	263	2.48	
6.	p/ n	Adobe	194	1.83	
7.	p/ n	doupě	162	1.53	
8.	p/ n	rámě	159	1.5	
9.	p/ n	doupěte	151	1.42	
10.	p/ n	Dame	136	1.28	
11.	p/ n	hříbě	121	1.14	
12.	p/ n	SME	98	0.92	
13.	p/ n	konkláve	90	0.85	
14.	p/ n	sémě	88	0.83	
15.	p/ n	Luftwaffe	81	0.76	
16.	p/ n	Sme	79	0.74	
17.	p/ n	poupě	73	0.69	
18.	p/ n	markraběte	68	0.64	
19.	p/ n	Kafe	68	0.64	
20.	p/ n	AVE	64	0.6	

Závěr

- ▶ Ke vzoru píšeň patří skupina substantiv zakončených na -ev, u nichž se koncovka -e vždy realizuje jako grafické e.
- ▶ Ke vzoru píšeň patří několik málo substantiv zakončených na -m u nichž se koncovka -e vždy realizuje jako grafické ě.
- ▶ Substantiva zakončená na [bfmpvdnt] patřící ke vzoru moře mají s výjimkou derivátů na -iště a skupiny substantiv sémě, plémě, símě koncovku -e realizovanou jako grafické -e.
- ▶ Jde o poměrně malý počet substantiv. Nicméně se většinou jedná o substantiva poměrně frekventovaná.

Závěr

- ▶ Můžeme je tudíž definovat výčtem, přičemž s ohledem na rozsah korpusu můžeme předpokládat relativní úplnost výčtu frekventovaných jednotek.
- ▶ Vzhledem k tomu, že distribuce variant je alespoň u vzorů píseň a moře vázána nikoliv na distribuci danou grafickým okolím, ale na jednotlivé skupiny lexému, je třeba připustit, že v češtině existují u některých vzorů dvě varianty koncovek -e/-ě a že tyto varianty nejsou grafickými variantami v témže smyslu, jako jsou jimi varianty -e/-ě u jiných vzorů.

Závěr

- ▶ Na základě pozorování dat získaných z korpusů je možné odpovídat na otázky, které před zvídavými čtenáři MSoČ mohou vystat.
- ▶ Dopátrat se žádoucích odpovědí není vždy snadné, je ale žádoucí.

Bibliografie

- ▶ Cvrček, V. a kol.: *Mluvnice současné češtiny*. Praha : Nakladatelství Karolinum. 2010.
- ▶ Kosek, P. – Kříštek, M . – Osolsobě, K. – Vojtová, J. – Ziková, M.: Recenze: Cvrček, V. a kol.: *Mluvnice současné češtiny*. Praha : Nakladatelství Karolinum. 2010. *Naše řeč* 3/94, 2011, s. 144-155.

Odkazy na „online“ zdroje

- ▶ Český národní korpus -
SYN2000/SYN2005/SYN2006PUB/SYN. Ústav Českého
národního korpusu FF UK, Praha 2000. K vyhledání on-
line <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
(<http://ucnk.ff.cuni.cz/bonito/>)
- ▶ Rychlý, P.: Bonito – grafické uživatelské rozhraní
systému Manatee, Verze 1.49. 1998-2003. K vyhledání
on-line <http://ucnk.ff.cuni.cz/bonito/>

Úkol na 31.10.

- ▶ Přečíst kapitolu ve VAGSČ
- ▶ OSOLSOBĚ, Klára. Hláskové alternace. In František Štícha a kol.. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. I. Morfologie. Druhy slov, tvoření slov.* 1. vyd. Praha: Academia, 2018. s. 140-156, 17 s. ISBN 978-80-200-2719-1.